

Hadis Öğrenimi Açısından Dârulhadîslerin Teşekkül Süreci

Bilal Ferhat AHLATÇIOĞLU*

“On the Establishment Process of Dârulhadîs in Terms of Hadîth Teaching”

Abstract: From the Age of Bliss to the present day, Muslims have given great importance to the learning and teaching of the science of hadîth, both in terms of narration and acumen. Erkam b. Abu'l-Arkam's household was devoted to the science of hadîth, both during the time of our Prophet Muhammad and in later times. In the following years, some hadîth scholars or hadîth scholars continued to teach the science of hadîth in the teaching circles they established in their own homes. In this context, when we look at the history of Islamic culture and civilization, we can say that the most used structures for the performance of education and training activities before madrasahs were houses, masjids and mosques. New formations were needed in these places due to the increase in many scientific assemblies, especially hadîth lesson circles, and the number of students attending them. Based on this necessity, the education of the science of hadîth was started in the madrasahs established specifically for the education of both the science of hadîth and all sciences, and later, dâr al-hadîs, which are places where the science of hadîth was specifically studied, were established. These formations began to be pronounced with the words dâr al-sunnah, dâr al-sunnah al-Muhammediyye or dâr al-sunnah al-nabawiyah in the early periods of Islamic culture and civilization. In this context, these institutions, which were specially established for the science of hadîth, were mentioned as dâr al-sunnah in the early periods of Islamic culture and civilization and in later times, they were established in Damascus for the first time under the name of dâr al-hadîs, and thus dâr al-hadîs became independent teaching places. Dâr al-hadîs, which are not very different from Dâr al-sunnah, have had a great influence in many lands, including the Ottoman Empire, starting from the early periods of Islamic Culture and Civilization. Thus, he contributed to the culture of Hadîth and Sunnah finding flourishing in many towns.

Citation: Bilal Ferhat AHLATÇIOĞLU, “Hadis Öğretimi Açısından Dârulhadîslerin Teşekkül Süreci Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi HTD*, XXII/1, 2024, pp. 143-153

Key words: Hadîth, Sunnah, Dârulhadîth, Religious teaching, Hadîth teaching.

I. Giriş

İnsanlık tarihinde bir müessese inşa etme fikri, arzın kalbi olarak bilinen ve yeryüzünün ilk mabedi, ilk beyti olarak kabul edilen ayrıca Müslümanlar tarafından da her daim Beytullâh diye anılan Kâbe-i Muazzama'nın, ilk İnsan ve ilk

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Doktora, KASTAMONU, bilal_ferhat@hotmail.com

ORCID: 0009-0005-3354-9539

Geliş: 01.06. 2024

Yayın: 30.06.2024

Peygamber Hz. Âdem Aleyhisselâm tarafından yapılması kadar kadimdir diyebiliriz. Din, kültür, sanat, iktisat, medeniyet ve siyaset gibi zeminlerde cemiyete hizmet sunmak gayesiyle kurulan ve her ne niyetlerle yapılmışsa o maksatlara yönelik icraatların yapıldığı oluşumlara müessese denilmektedir. Bu bağlamda Kâbe-i Muazzama'nın da böyle bir fonksiyona sahip olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür. Esasen Mekke-i Mükerreme, Müslümanlarca hicretin VIII. senesinde (milâdî 630) fethedildiğinde Kâbe-i Muazzama'nın anahtarları Osmân b. Talha'dan alınmamış, yine kendisine tevdi edilmiştir. Böylece çok eskilere dayanan bu hizmetin kontrol ve idaresinde var olan sistem bozulmamış, bu vazife yeniden Kureyş kabilesince deruhte edilmiştir.¹ Madden ve manen inşa ruhu ve bir maksat doğrultusunda organize olan Müslümanlar, ulaştıkları her noktada evvela sade de olsa bir çatı altında namazlarını hep beraber cemaatle edebilecekleri, ilmi tahsil ve dini talimde bulunabilecekleri mescitler imar etmekle işe başlamışlardır. Bu durum menzile suhuletle varmak niyetinden olsa gerektir. Bundan dolayıdır ki İslâm Medeniyetindeki ilk yapılar evvela Medine'ye hicret etmiş olan Muhacirler tarafından, sonra ise hicret esnasında bilfiil Peygamberimizin (s.a.v.) öncülüğünde Kuba'da yapılmıştır. Daha sonra yine Peygamberimizin gayretleriyle ve girişimleriyle Medine'de imar edilen cami ve mescitlerin, ilk teşekküller olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu minval üzere Mescid-i Nebevî, ilk iş olarak Allah Resûlü'nün imametinde namazların cemaatle kılındığı bir mescit ya da cami olarak, yine onun öğreticiliğinde ilmî tahsilin, dinî eğitim ve öğretimin icra edildiği bir ocak olarak faaliyet göstermiştir.

Peygamberimiz (s.a.v.), mescitte oluşturduğu ders halkalarında ashâbına İslâm dininin, inceliklerini öğretti.² Rahmet ve hikmet peygamberi kimi zaman ashâbının sorularına cevap vermiş,³ kimi zamanda Peygamber mescidi, yüzlerce daimi talebelerden müteşekkil olan Ashâb-ı Suffe⁴ ile sanki yatılı bir mektep ya da öğrenci yurdu gibi faaliyet göstermiştir. Bu sebeple camiler başka bir deyişle mescitler, İslâm Kültüründe her ne kadar sonrasında mektep ve medreseler tesis edilse de ilim tahsilinin yapıldığı ana merkezler olarak hüviyetlerini devam ettirmişlerdir. Bunun yanında yine cami merkezli dini eğitim ve öğretimin devam ettiği müesseseler olma hususiyetlerini de muhafaza etmişlerdir. Bir süre sonra ilme olan iştiağın ziyadeleşmesi ve dini ilimlerin tekâmül etmesiyle birlikte ders müfredatının genişlemesi, dini ilimlerin belirli bir sistem üzere talim edilmesini gerektirmiştir. Bu yüzden günlük ibadet mekânları haricinde eğitim ve öğretim faaliyetinin devamını sağlamak üzere hususi müesseseler inşa edilmesine başlanmıştır.⁵ Dini ilimlerin terakki etmesiyle zuhur eden ve tartışma üslûbuna dayanan münazara, cedel ve kelim gibi ilimlerin, mescit ve camilerin ulvî ve manevî

¹ Saadettin Ünal, "Kabe", *DİA*, 19.

² Buhârî, "İlim" 8; Müslim, "Selâm" 10.

³ Müslim, İman, 8; Ebû Dâvud, Cuma, 36

⁴ bkz. Mustafa Baktır, "Suffe", *DİA*, XXXVII, 469-470.

⁵ Abdullah Hikmet Atan, Geleneğimizde Dârulhadis Müessesesi, *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı: 35,

atmosferine uyum sağlamadığı düşüncesi, medreselerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶ Yine Hicri V. yüzyılda gerçekleştirilen Ehl-i Sünnet hakkındaki Şîi propagandalarına sistemli bir biçimde meydan okumak, hakkın ve hakikatin tahkimini sağlayabilmek yine Ehl-i Sünnet akîdesini bütün gönüllere nakşetmek gayesiyle Selçukluların önderliğinde medrese ve mektepler kurulmuştur. Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün (v. 1092) gayretleri ile medreseler, yeni bir çağın miladı olmuştur. Nitekim milâdî 1067 yılında Bağdat'ta imar edilen Nizâmiye Medreseleri, devletin maddî ve manevî desteğiyle saray tarafından himaye altına alınmıştır. Bu sayede hem eğitim-öğretim olarak hem de teşkilat olarak devrinin diğer yapılarından daha ileri bir seviyeye gelmiştir.⁷

Medreseler, Hicri V. yüzyılın ikinci yarısıyla Hicri VI. yüzyılın sonları arasındaki zamanda ribat, hangah, dârulhadîs ve dârulkurrâ gibi müesseseleri ile İslâmiyet'in zuhur ettiği geniş beldeler boyunca büyük bir yayılma göstermişler ve bu sayede buralarda İslâm kültürünün teşekkülüne zemin hazırlamışlardır. Musul, Bağdat, Nişabur, Buhara, Merv, Kahire, Semerkand, Haleb, Mekke, Medine, Kudüs, Kurtuba ve Dımaşk sesini ve yüz binlerce ilmi müessese ve Âlimlerden müteşekkil bir topluluğu yetiştirmekle tüm dünyaya duyurmuştur. Böylece bu beldeler, ulemâ için cazibe merkezi olmuştur. Böylece İslâm Coğrafyasının doğusundan batısına kadar ilim tahsil etmek isteyen öğrencilerle, bunlara her türlü maddî ve manevî desteği esirgemeyen bölge halkının ihlaslı gayretleri gözlemlenmiştir. Bu ilmi yapılar, yalnızca büyük İslâm beldeleriyle sınırlı kalmamış, küçücük yerleşim alanlarında da etkin rol oynamıştır. Böylelikle İslâm kültürünün tahkimine katkı sağlamıştır.⁸

II. Dârulhadîslerin Teşekkülü ve İctimai Hayattaki Rolü

Öteden beri müesseseleşmenin maddî unsurunu teşkil eden pek çok yapı, başına 'dâr' sözcüğü ilave edilmesi suretiyle isimlendirilmiştir. Dâr sözcüğü; kapalı mekân, ev, oda vb. anlamlara gelmekle birlikte Türkçedeki memleket, şehir, vatan, yurt, saray ve büyük konak gibi anlamları da içermektedir. Buradan hareketle dârulhadîs, hadis mektebi, hadis okulu, hadis medresesi, hadis evi, hadis fakültesi ya da hadis ocağı gibi yapıların karşılığı olarak kullanılmış ve böylece bir öğretim ve eğitim müessesesinin ismi hâline gelmiştir.⁹

Esasen gerek öğretimin ve gerekse eğitimin tarihini pek kadim zamanlara götürmek mümkün olsa da, öğretim için muayyen bir yer tahsis etme girişiminin çok eskiye dayanmadığını ifade edebiliriz. İslâm coğrafyasında mektep ve medrese inşa etme faaliyetlerine ilk defa Hicri V. yüzyılın başlarında rastlanmıştır.

Yıl 2018; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, s.2.

⁶ Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, s. 109.

⁷ Ziya Kazıcı, *İslâm Müesseseler Tarihi*, s. 220.

⁸ Abdullah Hikmet Atan, *Geleneğimizde Dârulhadîs Müessesesi*, s. 3.

⁹ Ali Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizden Dârulhadîsler", *Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., 1995, s. 2.

Zira meşhur Türk Sultanı Gazneli Mahmûd (v. 1030) ile kardeşi ve valisi Nasr b. Sebükteki'nin (v. 1021) Nişabur'da inşa ettirdiği medreseler ile aynı devirde burada imar edilen Sâ'idiyye ve Beyhakiyye Medreseleri, İslâm Kültür ve medeniyet tarihinde ilk medrese örnekleri olarak kabul edilmiştir. Medreselerin inşasından önceki dönemlerde ise ilmi dersler, ekseriyetle zaviye, ulemâ evleri, mescidler, kitapevleri gibi mekânlarda icra edilirdi. Hadis talimi ise daha çok mecâlis ismiyle anılan büyük toplantı ve buluşmalarda yapılıyordu.¹⁰ Bu bağlamda vakıfları, tahsisatı ve kadrosu ile inşa edilen medrese, Selçuklu Sultanı Alparslan (v. 1072) ve Melikşah'ın (v. 1092) veziri olan Nizâmülmülk (v. 1092) tarafından Bağdat'ta yapılmış olan Nizâmiye Medresesidir. Merkezde bina edilen bu tam teşekküllü medresenin; Musul, Nişabur, Merv, Belh, Basra, Isfahan, Diyarbakır, Herat gibi Selçuklu idaresindeki beldelerde de pek çok şubeleri açılmıştır.¹¹ Bu medreselerin her bir şubesinde tüm İslâmî ilimler tahsil edilmekte bunun yanında baskın olarak Hanefî ve Şâfiî Fıkhi işlenmekteydi. Çünkü medreselerin zuhurundan evvel Irak, Mısır, Suriye, Şii-Büveyhîler ile Şii-Fâtımîler'in hâkimiyetine girmişlerdi. Bu devletlerin idarecileri, toplumda Şii propagandacılığı yaparak tüm imkânlarını kullanıyorlardı. Bu fitnelerini zulüm, tehdit, zorbalıkla ve güç kullanarak yapmaktaydılar. Büveyhîler ile Fâtımîlerin yıkılan enkazı üstüne kurulan Selçuklular ve Eyyûbîler, Şii'lerin topluma dayatmaya çalıştıkları, Ehl-i Sünnet nezdinde merdûd ve batıl olarak telakki edilen akidelere karşı müdafaa etmek ve hakiki dinin uygulanmasını tesis edecek olan Ehl-i Sünnet akîdesini yaymak niyetiyle medreseleri imar etmişler ve bunu olabildiğince yaygın hale getirmeye çalışmışlardır.¹² Buradan hareketle umumi medreseler, vasıflı devlet personeli ve belli bir birikime sahip kültürlü bir yönetici pozisyonlarında nitelikli (Müftü, vaiz, kadı, vâli, muallim vb.) yetiştirmeye odaklanmışlardır. En nihayetinde Medreselerin genel müfredatı içerisinde yer almasına karşılık adına hususen bina tahsis edilen ve müstakil olarak müesseseseleşen iki ilim dalı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Kur'an diğeri ise hadistir. Kuran adına münhasır olarak inşa edilenlere dârulkurrâ ya da dârulhuffâz, hadis ilmine özgü olarak tesis edilenlere ise dârulhadîs denilmiştir.¹³

Hadis mektepleri diye malum olan dârulhadîsler, Osmanlı eğitim ve öğretim müesseseleri arasında evvela Edirne, sonrasında ise Süleymânîye Dârulhadîsi ile en zirvede rol oynamıştır. Lakin İstanbul ve civarındaki ilmi muhitte hadis mütehasısları dârulhadîslerden müstakil olarak XVII. yüzyıl itibariyle İstanbul ile Şam, Mısır ve Hicaz arasında gidip gelen âlimlerin dini ve ilmi gayretleri vesilesiyle terakki etmiştir.¹⁴ Osmanlı medreselerinde kuruluşundan itibaren evvela

¹⁰ Ali Yardım, "Dârulhadîsler", s. 3.

¹¹ Ali Yardım, "Dârulhadîsler", s. 3.

¹² Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, İstanbul 1976, s. 110-111.

¹³ Ali Yardım, "Dârulhadîsler", s. 4.

¹⁴ Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrisatı Açısından Osmanlı Dârulhadîsleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 2016, s. 39.

Sa'düddîn Taftâzânî (v. 1390 ve Seyyid Cürcânî (v. 1413) gibi âlimler başta olmak üzere Râzî (v. 1149) geleneğinin önde gelen isimlerinin kitapları tedris edilmiştir. Medrese eğitimi ve öğretimi de bu minval üzere teşekkül etmiştir.¹⁵ Yine daha ilk dönemlerden itibaren yüksek payeli mektep ve medreselerde ve üst kademe-lerdeki bürokratik mevkilerde bu kültürel birikime sahip nice ilmiye sınıflandakiler vazife almışlardır. Bu da Büyük Selçuklulardan itibaren İran-Semerkand hattında gelişme gösteren Usûlüddîn ağırlıklı düşünce sisteminin siyasî ve idarî anlamda devlet mekanizmalarının ve kurumlarının gereksinimini temin edecek keyfiyette olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶ Başka bir deyişle medeniyetin inşası ve devletin kuruluşu safhasında hukuka duyulan ihtiyaç ile birlikte, Râzî okulunun ilmi birikimini omuzlanan ulemâ, Osmanlı yönetim kadrosunda mühim bir zemin teşkil etmişlerdir. İlk Osmanlı medresesi olan İznik Medresesi'nin ilk Müderrisi, Dâvûd-i Kayserî (v. 1350) aynı okulun müderrislerinden Alâuddîn Esved (v. 1397) Râzî ekolünden yetişmişlerdir. Yine ünlü bir Âlim olan Molla Fenârî (v. 1430) ve ondan ilim tahsil etmiş olan Molla Yegân (v. 1461) ile onun öğrencisi ve ilk İstanbul Kadısı olan Hızır Bey (v. 1459), Râzî ekolünden yetişmiş diğer ulemâdır.

Dârulhilâfe başta olmak üzere Anadolu'da dârulhadîslerin kemiyet bakımından fazlaca olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki Süleymâniye dârulhadîsinin medreselerin zirvesinde yer teşkil etmesi, Osmanlı devletinde üst düzeyde hadis eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yönünde birtakım kanaatlere neden olmuştur. Bundan dolayı da dârulhadîsler de hadis ilminin kesif bir müfredat çerçevesinde öğretildiği hep nakledile gelmiştir.¹⁷ Hatta bu yorumlar, dârulhadîslerin İslâm müesseseleri içerisinde temsil ettiği kurumsal kimliğe atıfta bulunularak desteklenmiştir.¹⁸ Lakin Osmanlı Âlimlerinin kelim ve fıkıhla ilgili pek çok ilmi çalışmaları var olmasına karşılık hadislerle ilgili çalışmaların pek az olması, Osmanlı dârulhadîslerinin İslâm müesseseleri içerisinde hadis mektepleri olarak telakki edilen medreselerden daha farklı bir zeminde olduğu yönünde bazı fikirleri akla getirmektedir.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, 7. Bs., trs., 1/520.

¹⁶ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi, 2003); Ahmet Yaşar Ocak, "Klasik Dönem Düşünce Hayatı", *Türkler*, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (ed.) 2002, 11, 21.

¹⁷ Selahattin Yıldırım, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 34, 43.

¹⁸ Mehmet Emin Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler*, Hasan Celal Güzel ve diğerleri, 2002, 11, 359 Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bunlar Arasında Dârulhadîslerin Yeri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 137-138.

III. Dârulhadîslerin Önemi ve Yürütülen Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Peygamber Efendimiz zamanından başlayarak günümüze kadar Müslümanlar her zaman ve zeminde hadis ilminin öğrenimine ve öğretimine pek önem vermişlerdir. Ashâb-ı Kirâm'dan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın hanesi, gerek Hz. Peygamber zamanında ve gerekse daha sonraki zamanlarda hadis talimi için kullanılmıştır. Sonraki yıllarda bazı hadis ulemâsı, kendi hanelerinde oluşturdukları mekânlarda hadis öğretimini devam ettirmişlerdir. Medreselerin kurulmasından evvel gerek öğretim ve gerekse eğitim için camiler, mescitler ve evler kullanılmaktaydı. Bu oluşumlarda ders halkalarının ve bu halkalardaki derslere katılım gösteren talebelerin artması nedeniyle yeni müesseselerin gerekliliği ortaya çıktı. Bu zaruretten ötürü hadis ilmine tahsis edilen medreselerde hadis tedris faaliyetleri başlamış oldu. Hadis öğretimi ve eğitimine tahsis edilmiş olan bu müesseselere ilk başlarda 'Dârussünne'denilmekteydi. Bundan sonra ilk olarak Dımaşk'ta olmak üzere dârulhadîs ismiyle müstakil öğretim müesseseleri de kurulmuş oldu. Dârussünnelerden farklı olmayan bu müesseseler, bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin de içinde yer teşkil ettiği İslâm Coğrafyasının muhtelif beldelelerinde yaygınlık göstermiş oldu.¹⁹

Esasen İslâm'ın ikinci ana mühim kaynağı olan hadis ilminin bu öneminden ötürü, ilk dönemlerde büyük buluşmalar (mecalis) hâlinde verilen hadis derslerine, özellikle medreselerin inşasından hemen sonra daha nizâmî bir biçim oluşturma zarureti hâsıl olduğundan hicri VI. yüzyılın yarısı itibariyle dârulhadîsler teşekkül etmeye başlamıştır.²⁰ Hadisi bihakkın öğrenmek, anlamını gereği gibi anlamaya ve dolayısı ile sağlam dil bilgisine sahip olmaya bağlıydı. Bu da sadece medreselerde okutulan dersleri iyice tahsil edip hocadan icazet almakla mümkün olabilmekteydi. Bu yüzden dârulhadîsler, medreselere nazaran yüksek ihtisas müessesesi olarak kabul edilirdi.²¹ Bu müesseselerde hadis ve sünnetle ilgili icra edilen ilmi oturumlar ve toplantılar, müstakil olması sebebiyle hanelerde ya da camilerde yapılan tahlillerden, tetkiklerden, müzakere, mülâhaza ve mütalaalardan elbette daha müfit ve mümbitti.²² Sonra ise hadisle ilgili hem dirâyet hem de rivâyet ilimlerinin fazlalığı, bu oluşumları gerekli kıldı.²³ Öyle ki hadis kültürüne dair her ne varsa bu kurumlarda okutulduğu için, adı Dârussünnetil-Muhammediyye veyahut Dârussünnetinnebeviyye diye anılmıştır.²⁴ Dârulhadîsler hem ihtisas müessesesi olmaları hem de fıkıh medreseleri gibi siyasi bir ehemmiyet içermemeleri sebebiyle kemiyet olarak fıkıh okullarından daha az sayıda inşa edilmiştir. Örneğin Dımaşk'taki medreseler hakkında yazdığı *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris* adlı kitabıyla meşhur olmuş büyük tarihçi Nuaymî'nin (v.

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Dârulhadîs", *DİA*, İstanbul 1993, c.8, s.527-528.

²⁰ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 105.

²¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1, 122.

²² Fuat Sezgin, "Dar al-Hadith" maddesi, *Encyclopedia of İslâm*, 2, 125.

²³ Cahit Baltacı, "Dârulhadîsler", *İslâm Medeniyeti*, c. 4, sy. 4, s. 37.

²⁴ Marûf Naci, *Neş'etu'l-Medâris*, s. 15.

927/1521) saydığına göre VI. VII. ve VIII. hicri yüzyıllarda Dımaşk'ta 130 adet fıkıh medresesi mevcutken, yalnızca on altı dâruhâdis vardı.²⁵ Bundan başka yine Mısırlı Hanefî fakîhi ve tarihçi İbn Dokmak (v. 809/1407) döneminde Kahire şehrindeki yetmiş üç medresenin ikisi dâruhâdisti. Tarihçi Mücîduddîn'e göre (v. 1522) Kudüs'te medreselerin sayısı kırkın üzerindeydi. Bir dâruhâdis ve bir tane de dârukkurrâ bulunuyordu.²⁶ Yine dâruhâdislerin ihtisas merkezi olmalarının alametifarikası özellikle fıkıh medreselerine bakarak mahdut sayıda talebe kabul etme şartının vakfiyelerinde bulunmuş olmasıdır. Bu da genel olarak yirmi talebe ile sınırlandırılmıştır.²⁷ Hususi olarak dâruhâdis adını verebileceğimiz, belirli statü ve nizamnamelerle tam teşekküllü ilk müessese, Halep ve Dımaşk atabeği Nüreddîn ez-Zengi tarafından m. 1170'de inşa edilen Dâruhâdisi'n-Nüriyye'dir. Dâruhâdisin reisliğine Şâm-ı Şerîf'in büyük tarihçi ve hadisçisi İbn Asâkir (v. 571/1176) tayin edilmiştir.²⁸ Bu ilk dâruhâdisin faaliyete geçmesi, benzer pek çok dâruhâdisin açılmasını tetikledi. Böylece daha çok Dımaşk ve civar beldelerde görülmüşken kısa bir sürede tüm İslâm coğrafyasına yayıldı. Abdullatîf el-Bağdâdî (v. 629/1231) benzer bir dâruhâdisi Musul'da İbn Muhâcir Medresesi'nin alt katında inşa etti.²⁹ 1225 yılında Eyyübî sultanı el-Melikü'l-Kâmil Nâsîrüddîn (v. 615/1218) Mısır'ın Kahire şehrindeki dâruhâdis en-Nuriyye'den esinlenerek bir dâruhâdis kurdu.³⁰ Dâruhâdis'il-Kâmilîyye ismiyle bilinen bu dâruhâdisin reisliğine İbn Dihye el-Kelbî (v. 633/1235) getirildi.³¹ Bu dâruhâdisi de Dımaşk'ta meşhur olan dâruhâdis'il-Eşrefiyye el-Cevvânîyye'nin kurulması izledi. (1232).³²

Dâruhâdisler hem ders veren muallim, okutulan kitap ve kütüphaneleriyle ve hem de işleyiş fonksiyonlarıyla mühim bir öğretim ve eğitim müessesesi olmanın hususiyetlerini yansıtmaya mahiyetindedir. Bununla beraber her ne kadar bu durum bütün dâruhâdisler adına söz konusu değilse de özellikle İslâm kültür ve eğitim tarihinde önemli bir nüfuzla sahip merkezi konumdaki dâruhâdisler için geçerlidir, diyebiliriz.³³ Bunlar arasında örnek olması kabilinden Dımaşk'taki dâruhâdis'il-Eşrefiyye el-Cevvânîyye'den söz etmek mümkündür. Dâruhâdis'il-Eşrefiyye el-Cevvânîyye'yi meşhur kılan en mühim özelliklerden biri, müessesenin dâhili işlerini düzenleyen mühim disiplin kurallarının bulunmasıdır. Bu ilgili kuralların ciddi bir biçimde uygulanabilmesi, İbnu's-Salâh (v. 643/1245), İmam Nevevî (v. 676/1277), İbn Hallikân (v. 681/1282), Ebû Şâme (v.

²⁵ Nuaymî, *Dâris*, 1, 19-22.

²⁶ Fuat Sezgin, "Dar al-Hadith", 2, 126.

²⁷ Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi*, s. 313-314; Nuaymî, *Dâris*, 1, 303.

²⁸ Nuaymî, *Dâris*, 1, 99-100; İbnu'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhir*, s. 172; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 1, 23;

²⁹ İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-Enbâ*, 2, 204.

³⁰ İbn Hallikan, *Vefayât*, 5, 81.

³¹ Makrizî, *Hıtât*, 1, 195.

³² Nuaymî, *Dâris*, 1, 19; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13, 146.

³³ Abdullah Hikmet Atan, *Geleneğimizde Dâruhâdis Müessesesi*, s.125.

665/1267), İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) gibi meşhur hadis ulemâsının bu müesseselerde vazifelendirilmeleri ile mümkün olabilmıştır. Dârulhadîste vazife alacak olan memurların görev tanımları ve mesuliyetleri tafsilatlıca tayin edilmiştir. Buna göre dârulhadîste sırası ile müessesenin işlerine vekâlet eden idare konumundaki nazır ve yardımcısı mürettip ve nakip, hadisin dirâyet ve rivâyet ilimlerine vukufiyeti olan hadis âlimi ki onun maaşı, zamanındaki eğitim ve öğretim kadrolarında vazife alan müderris olarak, en yüksek ve kıdemli personel maaşlıdır. Hadis kariî, hadis dinleyenleri, hadis öğrencileri, misafir ulemâ, kütüphane vazifelisi hazin, kapıcı ve müstahdem nüfuzunda iki kayyıma ilaveten dârulhadîste beş vakit namaz ve terâvîh namazı kıldırın imam ve müezzin ile kıraat dersi okutan mukri ve kıraat-i seb'â talebeleri yer almaktadır. Bunun yanında muvaffak talebelerin taltif edilmesi, seçilmiş olanlarına da burs verilmesi de söz konusudur.³⁴ İlk numunelerini müşahede ettiğimiz Dımaşk dârulhadîslerinde hadis dirâyet ve rivâyet ilimleri bağlamında icra edilen derslerin dışında tefsir ve fıkıh ilimleri de tahsil edilirdi.³⁵ Bununla beraber bu hadis müesseselerinde, kıraati seb'â da okutulurdu.³⁶

Dârulhadîsler de belirli ders kitaplarının okutulmasına karar verilmiştir. Bunlar hadis âliminin hususi seçimine tahsis edilmiştir. Dımaşk dârulhadîslerin de hadis metinlerine yönelik tedris edilen eserlerin başında hiç kuşkusuz Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) *es-Sahîh*'leri, Ebû Dâvud (v. 275/889), Tirmizî (v. 279/892), Nesai'nin (v. 303/915) *es-Sünen*'leri, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'i gelmektedir.³⁷ Dirâyette başka bir deyişle usûlde de hadis âlimleri, kendi aldıkları ilmi notlardan, neşrettikleri kitaplardan ders anlatmışlardır. Örneğin Dârulhadîs'il-Eşrefiyye el-Cevvânîyye meşhatinde on üç yıl görevini deruhte etmiş olan büyük hadis âlimi İbnu's-Salâh, usûl-i hadis mevzunda *Mukaddimetu İbni's-Salâh* ismiyle meşhur olan kitabını, bu hadis ocağındaki muallimlik zamanlarında, ilmi birikiminde kayda değer bir terakkiden sonra yazmıştır. Böylece ders halkalarında talebelerine de yazdırmıştır.³⁸ Buradan hareketle İslâm kültürü açısından hadis ilmine dair pek çok telifatın neşriyatında dârulhadîslerin hakikaten mühim bir zemin ve önem teşkil ettiğini görmekteyiz.

IV. Anadolu Dârulhadîsleri ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Son dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalar, Anadolu'da kurulan ilk dârulhadîsin 1242 tarihinde Selçuklu Hükümdarı Alâeddîn Keykubat (v. 1237) döneminde Emir Atabey Cemaleddîn Ferrûh (v. 1242) tarafından Çankırı'da yapılan

³⁴ Atan, Abdullah Hikmet, *Geleneğimizde Dârulhadîs Müessesesi*, s.125.

³⁵ Nuaymî, *Dâris*, 1/31.

³⁶ Zehebî, *İber*, 4, 36-37.

³⁷ Emine Baytar, *et-Talim fi Dımaşk*, İbn Asâkir, s. 271; Sehâvî, *Menhel*, s. 96; İbnul-Attar, *Tuhfetut'tâlibin*, s. 40.

³⁸ İbnu's-Salâh, *Ulumu'l-Hadis*, s. 17-22 (Yazarın Mukaddimesi); İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 183-184.

Cemaleddîn Ferrûh Dârulhadîsi olduğunu bize göstermiştir. Bunu Sivas'ta Sâhibiyye Medresesi (Gökmedrese) izlemiştir. (1271). Konya'da 1276 veyahut 1279 yılında Sâhib Ata tarafından inşa edilen İnce Minare Dârulhadîsi Anadolu'da kurulan üçüncü dârulhadîs olma özelliğini kazanmıştır. Bu dârulhadîsten takriben kırk yıl sonra 1314 yılında İlhanlılar tarafından Erzurum'da Ahmediye Medresesi ismiyle bir dârulhadîs inşa edilmiştir.³⁹

Netice itibariyle dârulhadîsler Arap Âleminin sınırlarını da aşmış Selçuklulara ve daha sonraki dönemlerde Osmanlı devleti aracılığıyla Anadolu'dan Rumeli'ye ve hatta ta Macaristan'a kadar yayılmıştır. Hatta meşhur seyahatname sahibi Evliyâ Çelebi (v. 1682), Saray Bosna'da gördüğü 10 tane dârulhadîsten söz etmektedir.⁴⁰ Osmanlı döneminde ilk açılan dârulhadîs, I. Murad (v. 1389) döneminde 1389 tarihinde Hayreddin Paşa (v. 1546) tarafından İznik'te bina edilmiştir. Lakin ilk dönem Osmanlı dârulhadîslerin en şöhretlisi II. Murad'ın (v. 1451) 1425 te Edirne'de yaptırdığı dârulhadîs medresesi'dir. Bu dârulhadîsin, Osmanlı medrese geleneğinde bir dönüm noktasıdır, diyebiliriz.⁴¹

Fatih Sultan Mehmet (v. 1481) devrine gelince onun zamanında da Bursa'da, İstanbul'da, Tokat'ta nice dârulhadîslerin inşa edildiğini görmekteyiz. II. Bayezid (v. 1512) döneminde Amasya'da Abdullah Paşa (v. 1490) tarafından tesis edilen Abdullah Paşa Dârulhadîsi'ni (1485) Kanuni Sultan Süleyman (v. 1566) döneminde bina edilen dârulhadîsler izledi. Bizatihi Kanuni'nin yaptırdığı Süleymânîye dârulhadîsi (1557) bu dârulhadîsler içerisinde en meşhurdur. Daha sonraki zamanlarda ise Osmanlı Padişahları ve devlet erkânı dârulhadîslerin kurulma politikasına ehemmiyet vermişler ve böylece pek çok dârulhadîsin yapılmasına öncülük etmişlerdir. Ne yazık ki geçtiğimiz yüzyıllarda medreseler gibi dârulhadîsler de genel olarak bir eğitim ocağı olarak değerini ve önemini yitirmişlerdir.

İslâm Kültür ve Medeniyetimizin yetiştirdiği mutena ve müstesna şahsiyetlerden biri olan Evliyâ Çelebi de seyahatnamesinde dârulhadîslerden bahsederken hadis öğrenimi ve öğretimi için bina edilen dârulhadîslerde genel olarak *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi en meşhur hadis kitaplarının râvileriyle birlikte okutulduğunu ifade eder. Meselâ *Şerh-i İbn Melek* adlı hadis kitabının Fatih Medreselerinde okutulduğu gibi genel olarak pek çok dârulhadîste de okutulduğundan söz etmiştir. Yine Evliyâ Çelebi Tekirdağ'daki dârulhadîslerden bahsederken, bina ve yapıların pekte güzel olmadığını belirttiikten sonra bu dârulhadîslerde *Sahîh-i Müslim* ve *el-Câmi'u's-Sağîr* adlı eserlerin okutulduğunu belirtir. Buradan hareketle Osmanlı dârulhadîslerinde okutulan en çok hadis eserlerinin kısa ismiyle zikredecek olursak Buhârî, Müslim, *Mesâbih*, *Meşârik* ve

³⁹ Ali Yardım, "Dârulhadîs", *DİA*, 8, 530.

⁴⁰ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, 5, 431.

⁴¹ Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârulhadîsi ve Müderrisleri*, İstanbul, 2001; Yardım, "Dârulhadîs", 8, 530.

Câmi“*u’s-Sağîr* adlı kitaplar olduğunu ifade edebiliriz.⁴² Hadis ilminin daha çok dirâyet yönünden başka bir deyişle usûl açısından ise en çok *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* ile İbn Hacer’in *Nuhbetü’l-Fiker*’inin okutulduğu görülür. Yine prensip olarak hadis talim ve tedrisi için bina edilen yerler mevcut olmasına rağmen dâruhadîsler de başta tefsir olmak üzere diğer İslâmî ilimlerinde tedris edildiğini belirtebiliriz. Misal olması kabilinden Sofu Mehmet Paşa Dâruhadîsi sırf hadis ve tefsir ilminin tedrisi için inşa edilmiş bir müessesedir. Bundan da öte hadis okuyacak ve hadis kültürü kazanacak seviyeye gelinceye kadar talebesini bizzat kendisi yetiştiren dâruhadîslerin varlığından da söz edebiliriz.⁴³

Son olarak Osmanlı devrinde imar edilen dâruhadîslere genel olarak göz atıldığında ise buralarda okutulan hadis eserleri olarak *Sahîh-i Buhârî* ile Kastallânî’nin (v. 923/1517) bu kitap üzerine yazdığı *İrşâdu’s-Sârî* adlı şerhi, Begavî’nin (v. 516/1122) *Mesâbilhu’s-Sünne*’si ile Sâğânî’nin (v. 650/1252) *Meşâriku’l-Envâr*’ı ve bu çalışmanın şerhi olan İbn Melek’in (v. 1418) *Mebâriku’l-Ezhâr*’ı gibi eserler göze çarpmaktadır. Yine Kâdî İyâz’ın (v. 544/1149) *eş-Şifâ*’sı ile *Meşâriku’l-Envâr*’ı, Nevevî’nin (v. 676/1277) *Kitabu’l-Erbain*’i ile İbnü’l-Esir’in (v. 606/1210) *Câmi’u’l-usûl*’ü takip edilirken, hadis usûlü olarak *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* (v. 1245) ile İbn Hacer el Askalânî’nin (v. 852/1449) *Nuhbetü’l-fiker* adlı eserinin okutulduğu görülmektedir.⁴⁴

V. Sonuç

İslâm kültür ve medeniyetinde mutena ve müstesna bir yeri ve değeri olan dâruhadîsler, temel eğitim müesseselerimiz içerisinde apayrı bir nüfuza ve kıymete sahiptir. İlmi ve akademik anlamda sadece bir ihtisas okulu, mektep, ilim yuvası ya da ocağı olmasının yanında Peygamber sevgisini ve onun güzide hayat ölçülerini bir kılcal damar misali en alt kademededen en üst kademeye kadar her insana ulaştırabilme maksadıyla tesis edilmiş oluşumlardır. Bu bağlamda bir meskûn mahalde ahşaptan bina edilmiş bir ya da birkaç odalı dâruhadîsler bulunduğu gibi, devletin en üst kültür, medeniyet, ilim ve irfan müesseselerinin içinde bu türden dâruhadîslerinde var olduğunu söyleyebiliriz. Buradan hareketle büyüme başka bir ifadeyle gençlik çağında bulunan fertleri hayat boyu ihya, irşad ve ıslah edebilecek keyfiyette kırk hadis hıfzıtmeyi gaye edinmiş dâruhadîsler olduğu gibi en üst metin ve usûl eserlerini ilmi ve akademik düzeyde tedris ve talim etmeyi hedefe koymuş dâruhadîsler de olmuştur.

Çok öteden beri cemiyette her bir ferdin derece derece, hikmet ve rahmet

⁴² Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 274.

⁴³ Salih Karacabey, “Hadis Öğretiminde Medrese ve Dâruhadîslerin Yeri”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Dâruhadîsler Sempozyumu*, Çankırı, 2011, s. 230-231.

⁴⁴ Mehdi Çiftçi, “Süleymânîye Dâruhadîsinde Okutulan Eserler”, *Anadolu’nun İslâmlaşma Sürecinde Dâruhadîsler Sempozyumu*, s. 310-311; Abdullah Hikmet Atan, *Geleneğimizde Dâruhadîs Müessesesi*, s.126.

Peygamberi ile ülfet ve muhabbet kurabilmesinde ve dahi halkın gelenek, görenek ve adetlerinde Onun üslup ve tavrından soluk taşımasında dâruhadislerin rolü büyüktür. Peygamberimizin güzide ahlakının esintilerinin dalga dalga toplumu sarmasında ve İslâm kültürünün yapı taşları olan ulvi ve manevî değerlerin kökleşmesinin arkasında yine dâruhadislerin değeri ve etkisi asla yadsınamaz.

Son olarak bir hadis müesseseleri olarak dâruhadisler, üstün seviyede hadis ilminin tahsil edildiği oluşumlar olarak hem tedris edilen dersler ve çalışmalar hem de bünyelerinde hadis dersi veren, alanında mütehassıs meşhur muhaddisler açısından İslâm kültürüne, eğitim ve öğretim hayatına mühim katkıları olmuştur. İslâm'da hadis ilminin ehemmiyeti göz önünde bulundurulduğunda bu yüce ilmin öğretiminin de bu şekilde ihtisaslaşmaya gidilerek en zirvede icra edilmesi, esasen dâruhadislerin, İslâm kültür ve medeniyetinin ve eğitiminin keyfiyetine yönelik kalitesini gözlerimiz önüne sermektedir. İhtisaslaşmanın her geçen gün ehemmiyetini daha da hissettirdiği zamanımızda dâruhadislerin, İslâm coğrafyasındaki tüm Müslümanlara bir ufuk aşılama ve bir fikir verme konusunda ciddi katkılarının olduğunu ve böylece hayatımızın her zamanında ve zemininde İslâm kültürüne olan katkısının her daim var olacağını belirtmek isteriz

“Hadis Öğretimi Açısından Dâruhadislerin Teşekkül Süreci Üzerine”

Özet: Asr-ı Saâdetten günümüze kadar Müslümanlar, gerek rivâyet ve gerekse dirâyet açısından hadis ilminin öğrenimine ve öğretimine pek ehemmiyet vermişlerdir. Ashâb-ı kirâm'dan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın hanesi, gerek Resûlullah Efendimiz zamanında ve gerekse sonraki zamanlarda, hadis ilmine tahsis edilmiştir. Sonraki yıllarda kimi muhaddisler veyahut hadis âlimleri kendi hanelerinde oluşturdukları ders halkalarında hadis ilminin tedrisatına devam etmişlerdir. Bu bağlamda İslâm kültür ve medeniyet tarihine göz attığımızda medreselerden evvel eğitim ve öğretim faaliyetinin icrası için en çok kullanılan oluşumların evler, mescit ve camiler olduğunu söyleyebiliriz. Bu mekânlarda hadis ders halkaları başta olmak üzere pek çok ilim meclislerinin ve buralara dâhil olan talebelerin artması hasebiyle yeni oluşumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu zarurete istinaden, gerek hadis ilminin gerekse tüm ilimlerin tedrisi için özel olarak kurulan medreselerde hadis ilminin tedrisatına başlanmış, sonrasında ise hususi olarak hadis ilminin tahsil edildiği yerler olan dâruhadisler oluşturulmuştur. Bu oluşumlar, İslâm kültür ve medeniyetinin ilk dönemlerinde dâru's-sünne, dâru's-sünneti'l-Muhammediyye veyahut dâru's-sünneti'n-nebeviyye kelimeleri ile telif edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda hadis ilmi için özel olarak oluşturulmuş olan bu kurumlar, İslâm kültür ve medeniyetinin ilk dönemlerinde dâru's-sünne olarak zikredilmiş, sonraki zamanlarda ise ilk defa dâruhadis ismiyle Dımaşk'ta kurulmuş ve böylece dâruhadisler, müstakil öğretim mekânları hâline gelmiştir. Darü's-sünneleden çok farklı olmayan dâruhadisler, İslâm Kültür ve Medeniyetinin ilk dönemlerinden başlayarak zamanla Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu pek çok diyarda büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Böylece Hadis ve sünnet kültürünün, nice beldelede neşvu nema bulmasına katkı sağlamıştır.

Atıf: Bilal Ferhat AHLATÇIOĞLU, “Hadis Öğretimi Açısından Dâruhadislerin Teşekkül Süreci Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi HTD*, XXII/1, 2024, pp.143-153.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Dâruhadis Din Öğretimi, Hadis Öğretimi.